

Шевченко Н. В.,
к.і.н., доцент, Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна

РУСЬ МОСКОВСЬКА ТА РУСЬ ЛИТОВСЬКА У ДОСЛІДЖЕННІ АМЕРИКАНСЬКОГО СЛАВІСТА ЕДВАРДА КІНАНА

Проаналізована концепція ранньомодерної історії Східної Європи американського славіста з Гарвардського університету(США) Едварда Кінана.

Ключові слова: концепція ранньомодерної історії Східної Європи, Русь Московська і Русь Литовська, політична культура, культура Руси XV – XVII ст.

Шевченко Н. В.,
Черноморский государственный университет имени Петра Могили,
г. Николаев, Украина

РУСЬ МОСКОВСКАЯ И РУСЬ ЛИТОВСКАЯ В ИССЛЕДОВАНИИ АМЕРИКАНСКОГО СЛАВИСТА ЭДВАРДА КИННАНА

Проанализирована концепция раннемодерной истории Восточной Европы американского славіста из Гарвардского университета (США) Эдварда Кинана.

Ключевые слова: концепция раннемодерной истории Восточной Европы, Русь Московская и Русь Литовская, политическая культура, культура Руси XV – XVII ст.

Nataliya Shevchenko,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolaiv, Ukraine

MOSCOW RUS AND LITHUANIAN RUS BY EDVARD KENNAN'S STUDY (USA)

The paper presents the analysis of the history early modern conception of East Europe by Harvard university professor (USA) Edvard Kennan.

Key words: conception of early modern East Europe history, Moscow Rus, Lithuanian Rus, political culture and culture of Rus in the XV – XVII c.

Останнім часом доволі актуальною є проблема розробки національної концепції української історії та інтегрування її у світову. Вирішення якої потребує ревізію основних канонів радянської історичної спадщини, оновлення як методологічних засад і дослідницьких практик, так і знайомства із здобутками зарубіжних істориків, включно із західною славістикою. Серед таких концептуальних проблем вітчизняної історіографії, сповнених дискусійних моментів, є схема історії східних слов'ян. Нераціональність її московської версії, за якої Московська Русь бачилася єдиним політичним спадкоємцем давньоруської держави, а білоруський і

український народи трактуються як відгалуження єдиного російського народу була обґрунтована М. С. Грушевським. Однак упродовж всього ХХ ст. як у радянській, так і зарубіжній славістиці, домінувала москвоцентрична концепція історії східних слов'ян. Тому автор статті ставить перед собою завдання розглянути концептуальні засади ранньомодерної історії Східної Європи відомого американського славіста з Гарвардського університету Едварда Кінана, який вдався до деконструкції міфу про московське коріння схеми російської історії як політичного спадкоємця киеворуської історичної традиції. Оскільки вважаємо, що широка і

відкрита наукова дискусія відносно проблем концепції історії Східної Європи доби середньовіччя та ранньомодерного часу, до якої спонукає гарвардський дослідник, не тільки модернізує вітчизняну історіографію, а й дозволить утвердити історію України в якості академічної гуманітарної дисципліни на Заході.

Професор російської історії Гарвардського університету, директор Центру візантійських студій, голова американської асоціації славістів Едвард Кінан зацікавився історією Росії з часу підготовки докторської дисертації, присвяченої взаєминам Москви та Казані у XV – XVI ст. Ординський період Північно-Східної Русі він кваліфікував не відхиленням від її основного розвитку, а епохою, коли був власне і була сформована московська політична культура. Ця тема знайшла своє продовження у наукових семінарах з історії східних слов'ян, організованих ним у Російському центрі Гарвардського університету, які у 1999 році відвідала і автор даної статті, перебуваючи на стажуванні у згаданому університеті. А згодом його нова версія історичної долі середньовічної Русі була оприлюднена у серії статей, що були опубліковані у збірнику «Російські історичні міфи» (1997), українською мовою у 2001 році [1, с. 5-14].

Зазначимо, що Е. Кінан не є прибічником російської версії спільної руської історико-культурної спадщини, яка безперервною лінією з'єднує Київську Русь і Російську імперію, як і в свій час М. С. Грушевський, трактує середньовічну і ранньомодерну Росію типовим суспільством не західного, а орієнтального типу. Однак політичну культуру Московської Русі кваліфікує як цілком оригінальну, що формувалася упродовж XV – XVII ст. на основі соціально-політичного досвіду життя на території з більш суворішими для землеробства природно-кліматичними умовами. Американський славіст віддає належне вмінню слов'ян Північно-Східної Русі пристосуватися до умов нової батьківщини. Він переконаний, що саме досвід виживання не окремого індивіда, а селянської общини з її круговою порукою і домінуванням інтересів групи, став фундаментальним принципом московської політичної культури

[1, с. 105]. Другим формотворчим інститутом цієї політичної культури є феномен культури князівського, а потім і царського двору. Ключ до розуміння політичного кредо московських князів бачиться йому в стабільності політичної системи, в котрій згадані князі були і фокусом, і заручниками (саме в цьому суть секрету) для олігархів із боярських кланів (родів). Останні складали основне ядро військової потуги московських князів, що забезпечувало мобілізацію наявних ресурсів російського села, були вирішальними політичними гравцями при дворі. Серед них утворилися декілька великих кланів, що склалися з нащадків правлячої династії Східної Європи Рюриковичів. Вони розробили комбінацію певних пристосувань, яку він називає інкорпорацією у традиційний клан, дуже схожу на аналогічне явища у селянській громаді [1, с. 109].

Будучи знавцем візантійської та золотоординської історії, західний славіст не поділяє поширену наукову думку, що російська політична культура чимало запозичила із політичної культури Орди, так і визначення московського абсолютизму як втілення монгольської династичної теорії орієнтального деспотизму. На його погляд, якщо і було щось позичено від Золотої Орди, то це важливі окремі управлінські техніки (система сполучення, організація війська та оподаткування), а не політичні абстракції чи ідеологію. Також Е. Кінан спростовує і тезу російської історіографії про спадкоємність політичної культури киево-руського періоду з московським. Дослідивши сутність механізму формування альянсу великокнязівського істеблішменту з боярської олігархією у Північно-Східній Русі, автор дійшов висновку, що це була відмінна від київської практика формування однієї політичної коаліції навколо великого князя московського. За його спостереженнями, політичний хаос життя за декілька поколінь володимиро-суздальських князів із їх традиційними усобицями переконав лідерів військових кланів у тому, що політична стабільність може бути забезпечена лише за умови прийняття всіма знатними родами єдиної династії, чия легітимність не підлягає сумніву. Тому на відміну від традиції

київської – родового сюзеренітету, у Північно-Східній Русі утвердили новий династичний принцип, за яким один – найстарший син та його нащадки в особі також старших синів однієї родини роду Рюриковичів мали бути легітимними володарями. Це посилення влади правлячої династії, як і принцип жорсткої централізації державного управління, на його думку, послужили інтересам лідерам олігархічних кланів, що виступили союзниками трону, оскільки недоторканість особи великого князя чи царя стала для олігархів необхідною умовою стабільності, якої вони прагнули [1, с. 106-115]. Третім формотворчим чинником московської політичної культури, яка суттєво відрізняє політичну культуру московську від київської, він вважає бюрократичну культуру – інститут піддячих. Остання кваліфікується ним як професійна культура московської бюрократії, що була позбавлена владних амбіцій. На його погляд, ця найхарактерніша й найпомітніша московська інституційна новація і визначила ефективність всіх політичних інституцій Московської держави, оскільки гальмувала надмірну їх активність [1, с. 97].

Американський дослідник наголошує, що марно шукати доказів прямих запозичень між модерною російською чи навіть московською політичною культурою 1500-1700 років із Києвом або Візантією. Хоча і визнає, що принаймні пізній варіант візантійської політичної культури відбився в ритуалах та організації православної церкви. Однак це не стало формотворчим чинником для російської політичної поведінки, оскільки у ранній Московії церква не мала практичної політичної ваги [1, с. 90]. Тому схильний вбачати запозичення росіянами з православної традиції лише деяких зовнішніх форм вираження своїх політичних понять. Так само він не погоджується із тим, що московське суспільство допетровського часу було схильне до автократії чи тиранії. Натомість доводить, що московська політична культура, як і російська в цілому, завжди тяжіли до олігархічного колегіального правління, прагнучи, щоб номінальний автократ не мав реальної політичної сили. Американський дослідник визнає, що хоча ця політична культура з

точки зору традиції Заходу видається «неповноцінною», вона виявилася дивовижно пристосованою до потреб Московії [1, с. 91-92]. Він вдається до реконструкції московської владної моделі, встановлює, що центральну роль у ній відіграло невелике й компактне ядро політичних кланів (правляча династія та її родичі), яким належала виключна роль прийняття політичних рішень. Саме задля усунення згубної для їх корпоративних інтересів некерованої політичної конкуренції підлеглість великому володарю вони виражали у добровільній формі удаваної покори цареві – автократу. Однак ця фікція видається йому центральним елементом негласної угоди, виконання умов якої гарантувала політичну стабільність для великокнязівського політичного істеблішменту Московії. Автор наголошує, що вона не має уводити в оману дослідників – на основі позірної «рабської покори» московських бояр не слід робити висновки про надзвичайний авторитаризм московських царів [1, с. 97- 98].

Як блискучий знавець візантійської і давньоруської літератури і політичної культури, включно з ранньомодерною московською, він констатує складність пошуку офіційної версії принципів московської політичної культури, які б могли трактуватися як ідеологія. І головна причина цього бачиться йому в її негласності і закритості, що й обумовило відсутність спроб упорядкувати чи кодифікувати оперативні принципи політичних відносинами домодерної Росії. Причина цього московського феномену пов'язується ним із політичною практикою, за якої всі причетні до влади ці принципи знали, а непричетним не потрібно було їх знати у принципі. Тому й маємо, зазначає автор, домінування церемоніальних аспектів московської двірцевої культури, а не теоретичних політичних трактатів [1, с. 109-110].

Таким чином, витворена упродовж XV – XVII ст. Північно-Східною Руссю оригінальна політична культура, хоч і мала певну подібність до візантійської і киеворуської, як і до ординської, на думку Е. Кінана, за сутнісними її ознаками була типологічно іншою: не стільки монархічна й

автократична, скільки олігархічна та бюрократична. Це була надзвичайно ефективна управлінська модель для держави, що мала величезні простори і знаходилася у процесі подальшої колонізації нових земель. Більш того, він визнає, що створення ефективної політичної культури стало найвищим досягненням нації. Згадана негласна угода володаря трону та його двору, як і інститут фахової і аполітичної царської бюрократії, на думку американського славіста, були родзинками політичної творчості московитів.

Власні дослідження історії Московської держави переконали його у тому, що остання була цілком оригінальним соціополітичним витвором Північно-Східної Русі, однак цивілізаційно відмінним від Західної та Південно-Західної. Тому традиційні погляди представників як зарубіжної, так і вітчизняної історіографії про киеворуські витoki «російської історії» він вважає хибними. Як і деякі сучасні вітчизняні історики, включно з білоруськими та російськими [3, 4] Е. Кінан прибічник визнання самотності політичного і культурного розвитку Русі ранньомодерного часу, представлених двома регіонами – Руссю Московською і Руссю Литовською. У статті «Чому неможливо збагнути російську історію, не збагнувши руської» він зупиняється на характеристиці цих згаданих регіонів Русі [2, с. 23-26]. Визнаючи факт політичної і адміністративної єдності Литовської Русі, яка для нього є уособленням держави, що у найбільшій мірі успадкувала киеворуські суспільно-політичні традиції і мала виразно західний тип соціокультурного розвитку, всю увагу в згаданій статті зосереджує на характеристиці її культурного і духовного життя. Визнаючи вагомість литовського вкладу у творення нової східноєвропейської середньовічної держави – Великого князівства Литовського, однак поділяє підходи сучасних вітчизняних дослідників в оцінці її характеру як русько-литовського, де саме русинський досвід політичний і культурний домінував. Так, західний вчений визнає, що з 1475-1725 роки «україн важко розрізнити означення «українець» чи «білорус», бо у Великому князівстві Литовському існувала спільна

руська мова та культура, яка не була тотожною культурі Русі Московській. А тому він є прибічником виокремлення цього переважно русинського регіону – Дніпровії, населення якої складав «східний слов'янин немосковит» [2, с. 23]. Автор зосереджується на характеристиці не політико-адміністративного устрою Великого князівства Литовського, а сутності та динаміці культурного розвитку цієї держави. Визнає, що центри її культурно-духовного розвитку ранньомодерної доби не завжди співпадали із політичними. Так, культурним центром Великого князівства Литовського як Західного регіону Русі до середини XV ст. він вважає Вільно (Вільнюс) – не тільки адміністративна столиця Великого князівства Литовського, а й «місце мешкання Франциска Скорини – видавця першої східнослов'янської друкованої Біблії». За його спостереженнями, через декілька десятиліть цей культурний центр перемістився дещо південніше, на Волинь, а потім з початком XVI ст. – до Києва, куди заможні руські магнати посиляли своїх синів вчитися. Досліджуючи історію московського князя А. Курбського, зокрема період перебування його у Великому князівстві Литовському, Е. Кінан ґрунтовно познайомився з культурною і політичною ситуацією цієї частини Литовської Русі. Це привело його до усвідомлення того факту, що знання рутенського (давньоукраїнського контексту) є вкрай важливим для усіх дискусій стосовно історичної концепції східних слов'ян. Так, гарвардський професор констатує, що до кінця XVI ст. населення цього регіону Русі, який він схильний називати Дніпровським, бо основна його культурницька вісь проходила по Дніпру, витворило оригінальну духовну культуру, яка представлена унікальними пам'ятками, як то Пересопницьке Євангеліє (1566). Він позитивно оцінює розвідки вітчизняних науковців, що його як кваліфікують зразок ранньої староукраїнської мови і як спробу запровадити «високу літературну мову з протонародними елементами, зрозумілу письменним українцям і білорусам (яких ми могли називати дніпрянами, але задовільнімося «руськими»)». Водночас пропонує свій погляд на цю літературну пам'ятку як «протестантську

Біблію, як місцеву відповідь на виклик протестантського проекту перекласти тексти Святого Письма народною мовою» [2, с. 24]. Водночас, посилаючись на факти існування літературних і мистецьких творів створених неслов'янською громадою цієї часини Русі (євреями, вірменами, караїмами) руською мовою, що була для них у ті часи державною, він визнає феномен мультикультурності згаданого Дніпровського регіону часів європейського раннього модерну. При цьому він посилається на працю Фердинанда Броделя «Середземне море і середземноморський світ у добу Філіпа II», де аналізується культурно-географічного комплекс, що не співпадає з сучасними політичними чи етнічними кордонами. По аналогії з цим Середземноморським світом, що був надзвичайно важливим культурним регіоном європейської цивілізації, Е. Кінан виокремлює і Балто-Чорноморський регіон. Тим паче, на його думку, сам Ф. Бродель зауважував вагомість і більш дрібніших комплексів у справі формування європейського культурного простору, «як-то Балтики та Причорномор'я з його Дніпровським річковим басейном» [2, с. 25]. Хоча у статті «Чому неможливо збагнути російську історію, не збагнувши історії руської» він не обговорює таку широку тему, як «історія української держави, литовської нації чи білоруського народу», то у подальшому не виключає готовність до широких наукових дискусій з приводу порушених проблем.

Засаднича теза згаданої дискусії, що бачиться йому навколо геополітичної проблеми такого важливого для XV – XVII ст. Балто-Чорноморського регіону і не стільки у контексті «України між Сходом і Заходом», а щодо «підстави внутрішньої єдності цього континенту Дніпровія», є перспективною. Слід погодитися з американським славістом, що Балто-Чорноморський регіон не є сучасним штучним політичним конструктом, а «свідченням того, що існувало насправді, а потім забули чи свідомо приховали» [2, с. 25]. Аналізуючи духовно-культурну спадщину згаданого континенту, гарвардський професор констатує багатство і різноманітність його культурного світу:

«добре впорядкованість, витонченість, заможність», орієнтованість на творче переосмислення європейських духовних цінностей і поєднання з орієнтальними» [2, с. 24]. При цьому він спеціально оговорює, чому не згадав жодних постатей, які б свідчили про «взаємне поборювання релігійних груп у Дніпровії, особливо у часи Контрреформації (П. Скарга, М. Смотрицький, Берестейський собор та унія, релігійний розкол)». Оскільки, як і окремі вітчизняні автори [5] дотримується думки, що ця полеміка православних з католиками та уніатами не була такою важливою для груп великих землевласників та купців, оскільки вони опікувалися більш практичними речами – торгівлею друкованими виданнями з Дніпровії. Те, що ці питання постали на перший план у дослідженнях XIX – XX ст., на його думку, є «відбиттям пізніших проблем, що їх створила Контрреформація у Польщі та поступове російське завоювання Дніпровії» [2, с. 25].

Як чудовий знавець давньоруської літератури, що своїми розвідками спричинив скандальну ревізію усталених поглядів славістів щодо автентичності окремих літературних її шедеврів («Слова о полку Ігоревім», «Листування І. Грозного з князем А. Курбським») [6], Е. Кінан у статтях : «Чи міг Ярослав Галицький 1185 року стріляти у султанів?» [7], «Ще раз про «Традиції московської політичної культури» (Відповідь критикам)» та «Відповідь Чарльзові Гальперіну на статтю «Едвард Кінан і листування Курбського – Грозного під прицілом» [2, с. 179-195; 223-245; 256-273] продовжив деконструкцію літературних й історичних міфів ранньомодерної Русі. Слід погодитися з характеристикою його роботи «Московські історичні міфи» як «найконтroversійної розвідки з історії російського і українського середньовіччя та ранньомодерного часу, що докорінно реконструювала успадкований канон російської історії, перемістивши домодерну Росію із європейського контексту до орієнтальних суспільств» [8]. У передмові до українського читача згаданої роботи Е. Кінан прямо вказує на мету своїх історичних розвідок: «переглянути й переосмислити так звану звичайну схему Російської історії, яку ще у XIX ст.

намагався ревізувати Михайло Грушевський» [1, с. 13]. Американський славіст цілком слушно вважає, що упродовж ранньомодерних часів московська культура була «віддаленим аванпостом Русі й до петровських часів дніпрянські тексти були головними миттєвими передавачами чи культурними мостами від Ренесансу, Реформації та Контрреформації до Московії» [2, с. 25]. Більше того, він переконаний, що російське антизахідництво, як і так звана «звичайна схема російської історії» виникли у Україні та Білорусі, а до Москви її принесли «руські емігранти з Дніпровії, що втекли від наступу Контрреформації, яку здійснила Польща з кінця XVI – початку XVII ст.» [2, с. 26]. Він свідомий того, що висловлена ним причетність вихідців із Литовської Русі до обґрунтування концепції спільності історичної долі східних слов'ян, викличе неоднозначну реакцію у пострадянських істориків та навіть звинувачення його у вигадуванні «втраченого континенту Дніпровії», як і в карколомному «перевертанні сучасної історіографії з ніг на голову» [2, с. 26].

Що ж спонукало відомого русиста, який не має ніякого відношення до українства, таку відкритість до української історії та до «ревізійністського аналізу» історії східних слов'ян періоду середньовіччя та ранньомодерного часу? Сам історик дає чітку відповідь: «Усвідомлення того, що історичні факти насправді суперечать усій системі традиційної дореволюційної російської і радянської історіографії» [1, с. 13]. Автор зізнається, що у 80-х роках XX ст. років він «охолов до стандартної російської історіографії і дуже зацікавився українською тематикою». Останнє він завдячує «авторитетному Українському науковому інституту в його рідному Гарвардському університеті», що спромігся за короткий період утвердити «українознавство як респектабельну університетську дисципліну». Визнає, що його стаття «Сприйняття московітами інших східних слов'ян перед 1654 роком», написана як результат його нового зацікавлення, якому «сприяла участь у редакційних колегіях, експертних радах, конференціях і семінарах

з української історії в Гарвардському університеті» [1, с. 10; 14].

Стосовного пропозиції своїх колег уточнити назву статті, як-то «Чому російську історію не можливо збагнути без правильного розуміння історії всесвітньої», він схиляється до більш точної версії: «Чому панівна російська історіографія хибно трактує українську і білоруську історії?». Поділяючи концептуальні підходи «звичайної схеми руської історії» М. С. Грушевського, він не погоджується із ним щодо московського її авторства. Він переконаний, що «звичайну схему» (тобто уявлення про закономірний рух «російської історії» з Києва X ст. до Москви XV ст.) можна краще зрозуміти, враховуючи надзвичайний вплив освічених українських і білоруських емігрантів у культурному житті Росії XVII – XVIII ст., особливо в історіописанні. Таке твердження тільки на перший погляд здається парадоксальним, але на його погляд, саме згадані «руські» науковці з Дніпровії, переважно релігійні діячі з кінця XVII ст., «забезпечили наративним матеріалом (як то «Синопис» І. Гізеля) і спонукали «звичайну схему», що її намагався виправити М. Грушевський» [2, с. 26]. Ці руські історичні тексти, що мігрували до Московії у дещо пізніший період почали нове життя як тексти російські. Американський історик зазначає, що як не парадоксально, але більшість ідей, які характеризують «звичайну схему російської історії», можна простежити з кінця XVII – початку XVIII ст. Він наголошує, що дніпрянські історичні видання та їх автори (Ісайя з Кам'янця, Дмитро Туптало (Дмитрій Ростовський, потім Ф. Прокопович і М. Бантиш-Каменський) у Росії XVIII ст. «цілком із зрозумілих причин (аби московіти взяли на себе історичну відповідальність за всі східнослов'янські землі в умовах католицької Контрреформації) сприймали і поширювали цей історичний наратив спільної східнослов'янської історії» [2, с. 26]. За його спостереженнями, з часом й призвело до того, що у XIX ст. він став панівним у офіційній російській історіографії, набувши невластивої для дніпрянської традиції імперських рис. На його думку, це не

помітив М. С. Грушевський, розпочинаючи свій огляд *«звичайної схеми»* з М. Погодіна і М. Карамзіна, спрямовуючи вістря критики на цих провідних російських істориків. Певна вина за творення цього історичного міфу визнається гарвардським професором і за *«грецькими церковними колами, що сподівалися за підтримки московських владних кіл протидіяти османським туркам»*. Український слід у цій історичній концепції він вбачає у *«глобалістській комерційної ментальності й імперських політичних амбіцій серед класу землевласників Дніпровії та амбіціях освічених дніпрянських священнослужителів, які чітко розуміли власні інтереси та побоювалися польської Контрреформації»* [2, с. 16]. Він сподівається, що порушена ним тема неадекватності

російського панівного історичного наративу на догоду обґрунтування спільної руської історії як історії російської, мають зацікавити українських і білоруських істориків [2, с. 14].

На наш погляд, ці «уроки» Е. Кінана щодо необхідності сучасного переосмислення всього комплексу російсько-українських культурних і політичних взаємин ранньомодерного часу, важливість яких усвідомив вітчизняний історик О. П. Толочко, співпрацюючи з американським славістом в часи стажування у Гарвардському університеті та готуючи до друку українською збірку *«Російські історичні міфи»*, залишаються актуальними для більшості українських, білоруських, а особливо російських дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Едвард Кінан. Російські історичні міфи. – Київ : Критика, 2001. – 273с.
2. Едвард Кінан. Чому неможливо збагнути російську історію, не збагнувши історії руської // Критика – 2008. – № 7-8. – С. 23-26.
3. Думин С. В. Другая Русь (Великое княжество Литовское и Русское) // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX – XX вв. – М., 1991. – С. 76-127.
4. Шевченко Н. В. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії // Укр. іст. журнал. – 1997. – № 2. – С. 55-67.
5. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С. 203-204; Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К., 2002; Плохій С. Уявляючи ранньомодерну Україну // Критика. – 2005. – № 9. – С. 27-30.
6. Див. рец. Т. Вілкул на роботу Е. Кінана «Йосиф Добровський і походження «Слова о полку Ігоревім» // Критика. – 2005. – № 10. – С. 19.
7. Едвард Кінан. Слово про те, як Ярослав, князь галицький у султанів стріляв // Критика. – 2000. – № 12. – С. 4-7.
8. Див. рец. О. П. Толочка на роботу Е. Кінана «Російські історичні міфи» // Критика. – 2001. – № 9. – С. 35.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Шевченко Н. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 29.05.2013